

Terminologijos komisijos (1921–1926) veiklos apžvalga

ALBINA AUKSORIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: Terminologijos komisija, terminas, terminija, Terminologijos komisijos protokoliai

Terminologijos komisijos įkūrimo 90-mečiui

Straipsnyje apžvelgiama Terminologijos komisijos (1921–1926) veikla, aptariamos jos įkūrimo aplinkybės, sandara ir sudėtis, siekiama paaiškinti Komisijos kaitos priežastis ir įvertinti jos veiklos reikšmę terminologijos plėtrai Lietuvoje.

1918 m. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, susirūpinta mokslo ir švietimo plėtra, imti leisti mokyklų vadovėliai, pradėta kurti reikalingų sričių lietuviška terminija, parengti pirmieji terminų rinkinėliai. 1919 m. išėjo M. Šikšnio *Aritmetikos ir algebros terminų žodynėlis* (47 p.) ir *Kariškas lietuviškai–rusiškai ir rusiškai–lietuviškai žodynėlis* (106 p.), 1920 m. – Z. Žemaičio *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis* (99 p.), J. Elisono *Zoologijos sistematikos terminų žodynėlis* (144 p.) ir A. Maciejausko *Tchnikos žodynėlis* (141 p.). Terminų kūrimas ir tvarkyba buvo atliekami tik atskirų kalbininkų ir įvairių sričių specialistų iniciatyva. Didėjant lietuviškos terminijos poreikiui, tapo būtina kurti lietuviškus terminus ir terminologijos darbą dirbti organizuotai.

Kalbininkas Jonas Jablonskis apie tai jau rašė 1920 m.: „Rašomi mokslo vadovėliai mokyklai, rašomi ir šiaip raštai žmonėms; tenka kalbėti apie naujus mokslo ir šiaip jau dalykus mokslo žmonėms ir įvairioms valstybės darbo šakoms. Kalbėdami ar rašydami apie tuos dalykus ne visi vartojame vienodus tam pačiam reikalui terminus. Naujas gyvenimas pagimdė tokią daugybę reikalų, jog dabar įvairiems žmonėms ir įvairioms įstaigoms sunku išsiversti tuo nedaugeliu terminų, kuriais tenkindavomės pirmiau. Tų terminų srityje, šiaip ar taip, susidaro dabar mišinys; del to

mišinio kenčia mokykla, kenčia ir pats kultūros darbas...“ (JR II 210–211). J. Jablonskis latvių pavyzdžiu pasiūlė Švietimo ministerijai sudaryti terminų komisiją, kuri rūpintųsi terminologijos reikalais. Jos struktūrą jis įsivaizdavo taip: „valstybės aparate turėtų susidaryti kelios ar keliolika terminų komisijų iš įvairaus darbo specialistų; galėtų susidaryti komisijų – įvairiems gamtos mokslams, administracijos, ūkio dalykams, naujiems prekybos ir pramonės, kariuomenės dalykams ir t. t. Kiekvieno didesnio valstybės darbo sritis, kuri turi reikalo su įvairiais terminais, turėtų pati sudaryti savo reikalui komisiją, kuri galės savo terminų dalyką planingai dirbti, pasitarydama su Šviet. Min-jos pagrindine terminų komisija“ (JR II 211).

Terminologijos komisija buvo įsteigta prie Švietimo ministerijos 1921 m. kovo 14 dieną. Pirmasis Komisijos posėdis įvyko 1921 m. balandžio 21 dieną. Švietimo ministerija į posėdį buvo pakvietusi dešimt komisijos narių, pirmajame posėdyje dalyvavo septyni: Kazimieras Būga, Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas, Pranas Dovydaitis, Jonas Jablonskis, Pranas Mašiotas, Antanas Smetona ir Antanas Vireliūnas. Į posėdį neatvyko Vladas Požela, Juozas Tumas-Vaižgantas ir Adomas Varnas. Posėdžiui pirmininkavo A. Smetona, o sekretoriavo – A. Vireliūnas. Kaip rašoma posėdžio protokole, „buvo iškelta pirmiausiajį Komisijos uždavinį esant suvienodinti oficialinė valstybės įstaigų kalba. Taip pat susirinkusieji pasisakė reikiant peržiūrėti ir pataisyti ir šiaip sau įvairių šakų terminai“ (TKP 1921: 1)¹. Šiame posėdyje aptarta ir Komisijos darbo tvarka. Nuspręsta, kad suinteresuotų ministerijų atsakingi asmenys oficialiai raštu jai teikia svarstyti terminų projektus: būtina pateikti dešimt projektų egzempliorių, kurie išsiunčiami Komisijos nariams susipažinti. Komisija raštu praneša apie laiką, kada projektas bus svarstomas, ministerijai, kuri jį yra įteikusi. Projekto svarstyti kviečiami ir suinteresuotos ministerijos atstovai, be to, nutarta priimti svarstyti ir atskirų asmenų raštu įteiktus terminų projektus. Protokole pažymėta, kad prie kiekvieno termino projekte turi būti įdėta aiškinamų sakinių su tuo terminu. Posėdžio dalyviai nutarė laikraščiuose paskelbti, kad Terminologijos komisija susikūrė ir pradėjo dirbti.

¹ Terminologijos komisijos protokolai Nr. 1–80 (1921–1923) saugomi Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centre, o Nr. 81–180 (1924–1926) – Lietuvos centriniame valstybės archyve (f. 631, ap. 12, b. 94). Po dvitaškio nurodomas protokolo numeris.

Posėdžio protokolas Nr. 1.

1921 m. Spalio mėn. 10 d. Seimo Ministerijos 1921 m. balandžio 21 d. 5 val. laukia vakaro 10 kvartale: pirmąjį Komisijos posėdį, į kurį narių lig 5 val. 20 min. atejo: 1. K. Būga, 2. A. Dainiaus, 3. Pr. Dovydasaitis, 4. J. Jablonskis, 5. Pr. Mašiolas, 6. A. Smetona ir 7. A. Vinculūnas. Pabaigė lig 5 val. 30 min. susirinkusių, neįsėdėdami, neatsėdėdami Komisijos narių v. Požėlas, J. Tuma ir A. Varno, nularė posėdį pradėti.

Posėdžio pirmąjį čionklos A. Smetona, sekretorium – A. Vinculūnas.

Siūlytas Komisijos uždaviniai ir darbo sutvarkymas. Buvo iškelta pirmiausiaji Komisijos uždavinys esant suvienodinti operaline valstybės įstatų kalba. Taip pat suvienodinti patalpių perkant, perėjimui ir patalpių ir taip sau svarbius mokslų terminus.

Darbo tvarkos nulara:

Suinteresuotosios ministerijos išklausė Komisijai raštu ir operaline, per tam tyčia paskirtus savo asmenis, svarstyti ir spręsti terminus projektus. Terminų projektai reikalingi gauti 10 egr., kurie bus suvienodinti. Komisija praneša raštu apre laika, kada bus išklausyti projektai svarstomas, tai ministerijai, kuri ji yra išklausyti. Projekte svarstyti kvėčiami ir suinteresuotosios ministerijos atstovai. Komisija, be to, priima svarstyti ir kitus asmenų raštu išklausius terminų projektus.

Prie kiekvieno termino projekte turi būti pridėta aiškinamų sakinių su tuo terminu.

Posėdžio ir apskaičiav. Komisijos reikalų vadyba aprašyta per J. Jablonskį.

Tiksliai darbo sutvarkymas atidėtas tol.

2

Terminologija Komisija

mēsniām laukur.

Ķītas posēdis paskirtas balandris 24d. 5val.
 Nutarta paskelbt larkvācēnosē Komisijā susi-
 dārius ir pradējus dirbt.

Posēdis baigē 6val. 30min

Posēdis Pirmnīkhas A. Imetov

Navia

Dr. A. Dambauskas
 Kar. Būga
 Pr. Dovydas
 J. Jablonskis
 J. Mašotas
 J. J. Tumas
 J. A. Varnas
 J. A. Vireliūnas

Sekretoris, J. Vireliūnas

T. K.

Posēdis protokolaf. 2N

Līg. 5val. 10m. (bal. 24d.) s. paskirtajai posēdis (zv. 1st
 protokolaf) atējo: 1. H. Būga, 2. A. Dambauskas, 3. Pr. Do-
 vydas, 4. J. Jablonskis, 5. Pr. Mašotas, 6. A. Smetona,
 7. J. Tumas, 8. A. Varnas ir 9. A. Vireliūnas.

Posēdis pradētas 5val. 10min.

Molel. mi Komisijā Pirmnīkhu ģrūktas A. Sme-
 tona, sekretoris — J. Vireliūnas.

Pendrāja darbo tvarkai nutarta:

1. Ķeliamēji Komisijā klausma sprendziam
 paprasta dalyvaujanāis posēdys nācis balis dauguma.
2. Komisijā nācis, paskirtuoji larku suvārkē,
 nekūrsnt s. jū skaiēis, vrsamet galē sudarzi. lērsētā
 Komisijā posēdis esamēriems klausmans aptarzi.
 Tāēian sprendziam darom tik tuomet, jē posēdys
 dalyvauis ne mārān kais 6 Komisijā nācis kmi

Antrasis Terminologijos komisijos posėdis įvyko balandžio 24 d., jame dalyvavo devyni jos nariai: K. Būga, A. Dambrauskas, Pr. Dovydaitis, J. Jablonskis, Pr. Mašiotas, A. Smetona, J. Tumas-Vaižgantas, A. Varnas ir A. Vireliūnas. Nuolatinio Komisijos pirmininku išrinktas A. Smetona, o sekretoriumi – A. Vireliūnas. Šiame posėdyje tartasi dėl bendrosios darbo tvarkos, nuspręsta, kad „keliamieji komisijoje klausimai sprendžiami paprasta dalyvaujančių posėdyje narių balsų dauguma“ (TKP 1921: 2), o sprendimai posėdyje daromi tik tuomet, jei jame dalyvauja ne mažiau kaip 6 Komisijos nariai, tarp kurių yra bent vienas filologas (J. Jablonskis arba K. Būga) ir referentas. Be to, nutarta protokolo ištraukas paskelbti laikraščiuose ir rinktis posėdžiauti kiekvieną ketvirtadienį.

Antrajame posėdyje apsvastyta šešiolika svetimų geografijos vardų, kuriuos pateikė J. Jablonskis. Nutarta rašyti: „1. Éstas, éstaí (vietoj „igau-niai“); 2. graíkas, graikaí; 3. olándas, -ai (7 balsai už, 1 prieš ir 1 susilai-kė); 4. skótas, -ai (Scholten), Skotijà; 5. aíris, aíriai (Iren); 6. látvis, látviai; 7. skandināvas, Skandinavijà; 8. švėdas, švedaí; 9. norvėgas; 10. prancūzas (8 bal. už, 1 prieš), Prancūzijà (4 bal. už, 1 prieš, 4 susilai-kė, už „Fran-sija“ balsavo 4 už, 3 prieš ir 2 susilai-kė); 11. eskímas, eskímai; 12. samo-jėdas; 13. nėgras, -ai; 14. hotentótas (5 bal. už, 3 prieš, 1 sus.); 15. buš-mėnas (4 už, 1 prieš, 4 susil., už „bušmėnis“ balsavo 2 už, kiti susilai-kė); 16. beduīnas“² (TKP 1921: 2). Dar kelis posėdžius svarstyti įvairūs geo-grafijos vardai, kuriuos nutarta skelbti spaudoje, tačiau prieš publikuojant kai kurie pavadinimai Komisijoje dar kartą peržiūrėti. Komisija svarstė Telšių miesto ir Užvenčio miestelio gatvių pavadinimus, įvairius spaudo-je vartotus terminus ir žodžius, pvz., birželio 9 d. vykusio posėdžio pro-tokole rašoma: „A. Smetona kelia aikštėn reikalingumą tvirčiau nustatyti kasdien reikalingus publicistikoje žodžius, atitinkamus rusų kalbos žo-džiams: власть, правительство, начальство, наследствие ir kitiems. Nu-rodo, kad lietuvių spaudoje vartojamieji žodžiai „pasekmė, įvykis“ ir kiti padaryti neatitinkamai kalbos taisyklėms. <...> nustatyta, kad rusų „власть“ mūsų kalboje atitinka *valdžia*, „правительство“ – *vyriausybė*, „началь-ство“ – *vyresnybė*, „факт“ – palikti *faktas*, kuris atskiruose atsitikimuo-se gali būti supopulerintas žodžiais *reiškinys*, *atsitikimas*; „результат“ – *rezultatas*, populerinamas žodžiais: *galas*, *išdavas*; „сверхчеловек (Ueber-mensch)“ – galima versti *viršųžmogis*, *antžmogis*; „сверхестественный“ – *viršugamtis*; „процесс“ – *vyksmas*“ (TKP 1921: 10).

² Citatos iš protokolų pateikiamos autentiškai, rašyba netaisyta.

Terminologijos komisijos 1922 m. sąmatos projektas svarstytas posėdyje, vykusiam 1921 m. spalio 6 d., be to, jame nutarta sudaryti matematikos, gamtos, geografijos, literatūros ir teisės terminų komisijėles, kuriose dirbtų po tris narius. Matematikos terminų komisijėlė sudaryta iš A. Dambrausko, Pr. Mašiotto ir A. Varno, į Geografijos terminų komisijėlę paskirti J. Jablonskis ir A. Vireliūnas, kuriems pavesta pasikviesti trečiuoju nariu bendradarbį iš šalies. A. Smetonai pavesta sudaryti Teisės terminų komisijėlę, o Literatūros terminų komisijėlę sudaryti įpareigotas J. Tumas-Vaižgantas, pasikviečiant į ją bendradarbiais Liudą Girą ir Vincą Krėvę. Gamtos terminų komisijėlės sudarymas atidėtas, kol bus į Komisiją pakviestas gamtininkas specialistas. Tadas Ivanauskas kitame posėdyje buvo įtrauktas į Komisijos sudėtį ir jam pavesta sudaryti Gamtos terminų komisijėlę.

Terminologijos komisija 1922 m. vasario pradžioje iškėlė darbo reorganizavimo klausimą, vasario 2 d. posėdžio protokole nurodytos dvi reorganizavimo priežastys: „1) kadangi juo toliau juo mažiau komisijos narių beateina į posėdžius ir 2) kadangi pačios komisijos ir komisijėlių darbas pasidarė itin sustingęs, neparuoštas ir neišdavus savo vaisiais“ (TKP 1922: 31). Nutarta Komisijos organizaciją palikti tokią pačią, padidinti apmokėjimą už posėdžius, įpareigoti susirinkti jos prezidiumą papildomai medžiagai sutvarkyti ir raštams parengti; pasiūlyta sudaryti nuolat dirbančią Darbo komisijėlę, kuri apsvarstytų ir parengtų terminus bendriems Komisijos posėdžiams. Vasario pabaigoje ir kovo pradžioje vykusiuose posėdžiuose nuspręsta į Komisiją nariais pakviesti mokytoją M. Zinkevičaitę, Joną Avižonį, Morkų Morkelį ir Izidorių Tamošaitį. Kovo 9 d. posėdyje Komisijos pirmininku išrinktas M. Morkelis vietoj šių pareigų atsisakiusio A. Smetonos, o kitame posėdyje vietoj P. Vireliūno sekretoriumi išrenkamas J. Avižonis. Kovo 30 d. posėdyje J. Jablonskis iš Komisijos, kaip oficialus narys, išstojo, tačiau sutiko toliau darbe dalyvauti kaip patarėjas kalbos klausimais. Balandžio pabaigoje patvirtinta Darbo komisijėlė, į kurią įtraukti kalbininkai J. Jablonskis ir K. Būga, o trečiuoju nariu pasiūlytas Komisijos reikalų vedėjas ir sekretorius. Spalio 13 d. posėdyje į Komisiją įtraukti du nauji nariai: Jonas Martynas Laurinaitis ir M. Bagdonas, M. Morkeliui atsisakius pirmininkauti, pirmininku išrinktas I. Tamošaitis, sekretoriumi – A. Vireliūnas.

Ne visuomet Komisijai pateikti terminų projektai būdavo priimami ir svarstomi, pavyzdžiui, 1921 m. Švietimo ministerijos Bendrųjų reikalų departamento Knygų leidimo komisijos pateiktą psichologijos terminų sąrašą ir Žemės ūkio departamento Švietimo skyriaus atsiųstą terminų

sąrašą kaip netinkamai parengtus Komisija grąžino, nurodydama juos tinkamai parengti.

Kaip matyti iš protokolų, Komisija atsakydavo ne tik į įstaigų atsiųstus raštus ir jų paklausimus, bet ir į privačių asmenų klausimus. Pavyzdžiui, 1923 m. spalio 5 d. protokole Nr. 75 rašoma, kad

„Nutarta atsakyti per p. Švietimo Ministerį į Aukštojo Lietuvos Vyriausybės Igaliotinio Klaipėdos kraštui š. m. rugsėjo mėn. 20 d. 1915 numerio raportą, rašytą Ponui Ministeriui Pirmininkui ir persiūtą Švietimo Ministerijai, o iš ten Ministerio rezoliucija perduotą Terminologijos Komisijai peržiūrėti, štai ką:

Komisijos nuomone vardas Šilutė palikti, kaip ir peršama paties Igaliotinio; vietoj „Försterei – Klampovė“ komisija siūlo pasirinkti vieną iš šiokių vardų: Budriai, Jankai arba Giruliai.

Ponui Vaitkūnui (Panevėžys, Respublikos g. 31N) į jo raštą š. m. rugsėjo 23 d. pranešti štai ką:

Komisija š. m. spalio 5 d. posėdy išaiškino, kad tiek kirptuvė, tiek kirpykla yra galimi vartoti terminai“ (TKP 1923: 75).

Gavus pasiūlymų ir pataisų, kai kuriuos terminus Komisija svarstydavo iš naujo ir papildydavo ar pakeisdavo. Pavyzdžiui, 1923 m. vasario 22 d. protokole Nr. 57 rašoma, kad

„svarstyta, suėjus mėnesiui nuo paskelbimo dienos (žiūrėk „Lietuvos“ NN) atsiųstieji Kn. J. Laukaičio, M. Grigonio, J. Lazausko, J. Beinorio ir A. Varno paskelbtiesiems švietimo reikalams terminams kritikavimai, pataisymai ir šiaip pastebėjimai. Nutarta padaryti šių atmainų:

2. Greta aplinka, aplinkuma, padėti ir tarpas. Pav. Ir mūsų tarpe visokių žmonių atsiranda.
4. Auklėja, -jos (daik.) – išmesti.
8. „Dorybingas“ išmesti.
10. Prieš dorovingas dar padėti doroviškas, dorovinis.
13. Padėti kirtis ant didvalda.
14. Pažymėti, kad dviprasmas – būdv. (pav. dviprasmas žodis), dviprasmis – daikt. ir būdv.
18. Prie „savilava“ padėti ir lavinimasis, prie lavinti ir lavėti (lavėja – развиваться).
20. Prie natūra padėti ir prigimtis.
26. Prie „pomėgis, mogis, magmogis“ pridėti pamėga“ (TKP 1923: 57).

J. Jablonskis 1923 m. sausio 11 d. atsisakė dalyvauti komisijėlių darbe, motyvuodamas tuo, kad iš Komisijos darbo nematęs naudos, kad laikraščių kalbai pagerėti terminai vis tik nepadėsia, o kitame posėdyje (sausio 18 d.) atsisakė dalyvauti ir Terminologijos komisijos darbe, tačiau reikėtų pastebėti tai, kad jis pasitraukė ir dėl nesutarimų tarp jos narių. Komisija nesutarė terminų lietuvinimo klausimu: A. Varnas ir A. Vireliūnas reika-

lavo nepalikti nė vieno iš kitų kalbų kilusio termino, jie siekė visus tarp-tautinius terminus keisti naujadarais.

Birželio mėnesį iš Komisijos pasitraukė M. Morkelis ir M. Zinkevičaitė, vietoj jų siūlyta įtraukti St. Dabušį ir J. Beinorį, rudenį į Komisiją pakviestas Kazys Kepalas ir J. Murka. 1924 m. gruodžio 2 d. mirė K. Būga, tad Komisijoje neliko dar vieno per visą laiką nuo jos įkūrimo dirbusio kalbininko. Išėjus J. Jablonskiui, o ypač po K. Būgos mirties, Komisijos veikla pakrypo krašutinio purizmo linkme (žr. Palionis 1979: 268).

Komisija 1921 m. pabaigoje ir 1922 m. svarstė literatūros, teisės, akci-
zo, geležinkelių, technikos, geografijos ir švietimo terminus. Protokoluose pateikti ne tik Komisijos patvirtinti lietuviški terminai, bet dažnai duodami ir jų rusiški, kiek rečiau – vokiški atitikmenys, kai kada nurodyti terminų paaiškinimai ar vartojimo pavyzdžiai. Keletas Komisijos patvirtintų geležinkelių (a) ir geografijos (b) terminų pavyzdžių: a) „1. *Atšlaità, cokolis* – цоколь. 2. *Plūkti keliq. Kietas plūkimas. Plūkimas, plūkė* – утробовка. *Plūktuvas* – prietaisas plūkti. 3. *Šlaitas* – откосъ. 4. *Atkálnė* – ко-согоръ. *Atkálnė* arba *pašlaitė*. 5. *Iškasa* – выемка. 6. *Pýlimas* – насыпь. Pylimui daug reikia *sampilos* <...>“ (TKP 1922: 27); b) „1. A. Vireliūno buvo siūloma: *augštė* = возвышенность, *lygė* = равнина. Komisijoje nutarta: *aukštuma* (*aukštė*) = возвышенность, *lyguma* (*lygė*) = равнина. 2. *Žemuma, slėnys* = низменность. 3. *Paslėnė* – mažai pakilusi vieta prie slėnio, žemumos. 4. *Slesnas, -à*. Slesna vieta – <...>. Žemos, slesnos ir augštos salos. Panevėžys stovi slėsniau už Vilnių. 5. *Islėnis* arba *klōnis*, -io – Tal. Islėniais upės teka. 6. *Kalnesnis, -ė, įkalnesnis, -ė*. Apie Luokę vieta kalnesnė negu apie Panevėžį. <...> 9. *Kaūpr̃as (kaūbr̃ė)*, ne smailas, įsodžiai iškilęs kalnas. Kuppe. 10. *Stalkalnis* – Tfelberg. *Stalžemis* – Tafelland. 11. *Masiniai kalnai, maskalniai*. Massengebirge. *Masyvas*. 12. *Raukšlėtiniai kalnai*. Alpiuose matyt raukšlių, jie yra raukšlėti. *Raukšlė* – Falte, raukšlėjimas – Falteng. 13. *Šūkakalnis* – Kammgebirge <...>“ (TKP 1922: 44).

Svarstyti ir tvirtinti ne tik gimininiai, bet nemažai ir rūšinių terminų, pvz.: „41. *Kopėčios* – льстница. 42. *Kablinės kopėčios* – штурмовая льстница. 43. *Sustumtinės kopėčios* – видвижная льстница. 44. *Sukamosios, mechaniškosios kopėčios* – механическая льстница. 45. *Stoginės kopėčios* – Dfchleiter. 46. *Atremiamosios kopėčios* – Stockleiter. <...> 48. *Káukė* – маска. 49. *Dūminė káukė* – дымовая маска. 50. *Dujinė káukė* – газовая маска. <...> 56. *Žarna* – рукавъ – Schlauch. 57. Siurbiamoji žarna – весасываюйй рукавъ. 58. *Liejamoji švirkščiamoji žarna* – выкидной рукавъ – Druckschlauch“ (TKP 1923: 63); „835. *Lýginamasis*,

matomasis, relatyvusis judesys, lyginamoji jūda, lyginamoji drėgmė, lyginamoji matavimo klaida, lyginamasis (lūžimo) lūžio rodiklis, lyginamasis svoris, lyginamasis atsparumas – относительное движение, относительная влажность, относительная ошибка измерения, относительный показатель преломления, удельный вес, удельное сопротивление“ (TKP 1923: 77).

Terminologijos komisija 1923 m. aptarė telefonijos, politiškios ekonomijos, švietimo, fizikos ir gaisrininkų terminus, taip pat Klaipėdos krašto vietų pavadinimus. 1924 m. svarstyti metmeninės braižybos terminai, A. Varno, V. Adamovičiaus, J. Barono, I. Končiaus, A. Baltrušaičio ir J. Juzikio fizikos terminai, Geležinkelių valdybos atsiųsti tikriniai vardai.

Terminologijos komisijos priimti terminai būdavo skelbiami periodinėje spaudoje. Komisijos nariai atkreipdavo dėmesį, ar jų patvirtinti terminai vartojami, pavyzdžiui, 1922 m. gruodžio 7 d. protokole rašoma: „A. Vireliūnas pranešė, kad leidžiamųjų įstatymų redaktorių ne visuomet laikomasi nustatytųjų Komisijos terminų, kaip antai: 917 N įstatyme („Vyr. Žinios“ 118N) vartojama „akčyžės“, „bravarus“ – „mielių dirbtuvė“ ir k. Pranešėjo turimomis žiniomis, Ministerių Kabineto Kanceliarijoje, kartais, Komisijos nustatytieji terminai sąmoningai pakeičiami kitais. Nutarta šiuo reikalu parašyti Švietimo ministerijai raštas“ (TKP 1922: 48).

A. Vireliūnas iki 1923 m. pabaigos priimtus terminus išleido 1924 m. atskiru leidiniu *Įvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos: 1. Akcizo, 2. Teisės, 3. Kelių, 4. Telefonijos, 5. Geografijos, 6. Švietimo ir 7. Politiškosios ekonomijos reikalams*. Knygelės prakalboje sudarytojas rašė, kad „ir šiame įvardyne tėra tie įvardai, kurie yra išspausdinti „Švietimo Darbe“, tačiau jie tiksliau, smulkiau pertvarkyti, todėl naudotis patogesni“ (Iv 3).

J. Jablonskis 1925 m. *Švietimo Darbo* 4-ame numeryje trumpai aptarė pasirodžiusį leidinėlį, atkreipdamas dėmesį į nekreipštą jo parengimą, korektūros klaidų gausumą, kitas rinkinio klaidas ir netikslumus (plačiau žr. JR IV: 322–324). Tačiau, nepaisant įvairių netikslumų ir riktų, darybos atžvilgiu abejotinų terminų, nemažai šiame rinkinyje pateiktų terminų vartojama ir šiandien, pvz.: *akcizas* Iv 5, *baudžiamoji byla* Iv 14, *diktantas* Iv 119, *drėgmė* Iv 110, *dvilaidė linija* Iv 74, *gnybtas* Iv 75, *griovys* Iv 30, *įduba* Iv 32, *įkalnė* Iv 33, *imtuvas* Iv 76, *įpjova* Iv 77, *išlydis* Iv 77, *kainoraštis* Iv 34, *kintamoji srovė* Iv 80, *klodas* Iv 35, *kubinis metras* Iv 36, *laibgalys* Iv 36, *liudytojas* Iv 18, *matuoklė* Iv 38, *mygtukas* Iv 82, *misa* Iv 7, *nuokalnė* Iv 39, *plaktukas* Iv 44, *plokštė* Iv 44, *prietaisas* Iv 45, *rietuve* Iv 47, *rodyklė* Iv 88, *sankasa* Iv 48, *siųstuvas* Iv 88, *skiedinys* 4 Iv 9, *skri-*

dinys Įv 50, *spyruoklė* Įv 51, *sraigtas* Įv 51, *tariamoji varža* Įv 91, *trintukas* Įv 134, *vandenynas* Įv 116, *vožtuvas* Įv 95, *žaliava* Įv 142.

Tais pačiais metais 46-ajame *Lietuvos* numeryje J. Jablonskis išspausdino straipsnį, kuriame kritikavo Terminologijos komisijos sukurtus naujadarus. Jis rašė: „Terminologų kalami vis nauji terminai. „Lietuvoje“ (Nr. 43) duotas vėl naujas, šiuo tarpu „Mėtojamąsios (metmeninės) braižybos“ terminų projektas. Juo toliau, juo įmantresnių pasirodo terminų mūsų kultūros gyvenimui“ (JR IV: 307). J. Jablonskis pateikia jam nesuprantamų ir nereikalingų naujadarų pavyzdžių, pvz.: „e) išviduris apšvietimas – центральное освещение, įžambys – диагональ, induva – ваза; f) gulščioji mėta – горизонтальная проекция, šalių dėjinys – периметр, moksnis, -io – etiudas, moksnuoti – studijuoti; g) tyra – исследование, Forschung, tyguoti – исследовать, forschten; h) mata – измерение, matomokslis – geometrija, žemėmata – геодезия, plokštomata – planimetrija, trikampjomata – trigonometrija...“ (JR IV 307). Jis pastebi, „jog Terminologijos Komisijos uždavinys pradžioje buvo daug siauresnis: jai reikėjo daug mažiau gaminti terminų naujam gyvenimui. Komisija bus nusidirbusi ar iš savo vagos kiek iškrypusi“ (JR IV 308).

Po šio J. Jablonskio straipsnio Terminologijos komisija gavo Švietimo ministerijos raštą dėl darbo nukrypimo nuo Komisijos sudaryto įsakymo, o 1925 m. kovo 21 d. Švietimo ministerija atsiuntė Komisijai raštą, kuriame pranešė apie naujos Terminologijos komisijos sudarymą ir paprašė visus jos reikalus perduoti naujai paskirtam pirmininkui J. Jablonskiui.

Pirmasis naujos Terminologijos komisijos posėdis įvyko 1925 m. kovo 26 d., jame dalyvavo Jonas Balčikonis, J. Jablonskis, Antanas Salys ir Pranas Skardžius. J. Jablonskis perskaitė Švietimo ministerijos raštą, kuriame nurodyta, kad Terminologijos komisiją sudaro šie žmonės: J. Jablonskis (pirmininkas), J. Balčikonis, Vaclovas Kasakaitis, A. Salys, Pr. Skardžius ir A. Vireliūnas. A. Vireliūnui nesutikus, vietoj jo buvo pakviestas Stasys Šalkauskis, nutarta dar pakviesti A. Smetoną, Z. Kuzmicką ir J. Laurinaitį, bet A. Smetona dėl laiko stokos taip pat atsisakė dalyvauti Komisijos darbe. Minėtame posėdyje J. Jablonskis pažymėjo, kad apsiima pirmininkauti dėl „nesveikatos tikrai ligi tol, kol nebūsią Komisijoj didesnio narių skaičiaus“, jam pasiūlius sekretoriumi išrinktas Pr. Skardžius (plačiau žr. TKP 1925: 146).

Naujoji Terminologijos komisija, J. Jablonskio vadovaujama, atliko didelį ir labai reikšmingą darbą. Ji persvarstė senosios Komisijos aprobuotus chirurgijos ir veterinarijos terminus, visų pirma atsisakydama naujadariškų priesagos *-iškas* būdvardžių, padarytų iš asmens vardų, tokių kaip *fran-*

kiška adata (=Franko a.), *fogeliškas urometras* (=Vogel'io u.) ir pan. Be to, naujoji Komisija daugeliu atvejų vietoj naujadarų grąžino tarptautinius terminus, pvz., patvirtino *aerometro*, o ne *ormačio*; *elemento*, o ne *pradojo*; *masažo*, o ne *laitymo*; *termometro*, o ne *šilčiarodžio* ir kt. vartojimą (žr. Palionis 1979: 268–269). Kaip pastebi kalbininkas Jonas Palionis, „apskritai naujoji Terminologijos komisija dirbo terminų kodifikacijos darbą labai atsargiai ir remdamasi jau anksčiau J. Jablonskio formuluotais teisingais teoriniais pagrindais“ (Palionis 1979: 269).

Komisijos sudėtis 1925 m. pabaigoje vėl keitėsi, iš jos pasitraukė St. Šalkauskis, A. Salys ir Pr. Skardžius. J. Jablonskio siūlymu į Komisiją buvo įtraukti studentai humanitarai: Kazys Alminauskis, Jurgis Talmantas ir Kazys Masiliūnas. 1925 m. Komisija nagrinėjo chirurgijos ir veterinarijos terminus, Klaipėdos krašto vietovardžius, Susisiekimo ministerijos pateiktus stočių vardus, o 1926 m. – karo sanitarijos ir medicinos, artilerijos, melioracijos ir krašto apsaugos raštinės terminus, katalikų šventųjų vardus bei evangelikų liuteronų vardus.

J. Jablonskis 1926 m. birželio mėn. 11 d. raštu dėl nesveikatos atsisakė pirmininko pareigų, o Švietimo ministerija nusprendė Terminologijos komisiją paleisti ir įpareigojo Kauno universitetą sudaryti naują komisiją. Buvo parengtas Lietuvos universiteto Terminologijos komisijos statutas, o 1926 m. pabaigoje universitete Komisija buvo sudaryta iš P. Avižonio, J. Balčikonio ir St. Šalkauskio, tačiau, P. Avižoniui atsisakius joje dirbti, ši naujai sudaryta Komisija taip ir nepradėjo savo veiklos. Taigi Terminologijos komisijos darbas, trukęs penketą metų, 1926 m. viduryje baigėsi.

IŠVADOS

Terminologijos komisija dirbo penketą metų. Tai buvo pirma valstybės rūpesčiu sudaryta Terminologijos komisija, nuo kurios veiklos prasidėjo organizuota lietuvių terminijos tvarkyba.

Komisijos darbo tvarka, kai terminų rinkinius parengia tam tikrų sričių specialistai, o toliau terminai svarstomi kartu su rengėjais ir kalbininkais, išlikusi iki šių dienų.

Nors Terminologijos komisijos darbo laikotarpiu tarp jos narių ir buvo įvairių nesutarimų, jos sudėties keitimų, veiklą trikdė kai kurių narių purizmas, Komisijos veikla lietuvių terminologijos plėtrai buvo labai svarbi. Per tą laiką Komisija apsvartė, priėmė ir paskelbė spaudoje nemažai valstybės gyvenimui reikalingų įvairių sričių terminų ir nomenklatūrinių pavadinimų, kurių dauguma įėjo į vartoseną ir tebevartojami iki šiol.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Įv – Įvardai, arba terminai priimti Terminologijos komisijos. „Sakalo“ bendrovės leidinys, 1924.
JR II–V: *Jablonskio raštai*. Redagavo J. Balčikonis. Kaunas, 1933–1935.
Palionis J. 1979: Lietuvių literatūrinės kalbos istorija. Vilnius.
TKP 1921–1926: Terminologijos komisijos protokolai (Nr. 1–80 (1921–1923) saugomi Lietuvių kalbos institute, Nr. 81–180 (1924–1926) – Lietuvos centriniame valstybės archyve (f. 631, ap. 12).

OVERVIEW OF THE ACTIVITIES OF TERMINOLOGY COMMISSION (1921–1926)

After the re-establishment of Lithuanian independence in 1918, the publication of Lithuanian school text-books was started, Lithuanian terminology of various fields began to develop and the first lists of terms were drawn up, although terminology creation and ordering was performed on the initiative of individuals.

As the need for the Lithuanian terminology grew it became necessary to create terms and to perform terminology work in an organized way. Thus, on 14 March 1921 the Terminologijos Komisija (Terminology Commission) was established at the Ministry of Education. The members were famous specialists of linguistics and other fields as well as public figures, for instance J. Jablonskis, K. Būga, A. Dambrauskas, Pr. Dovydaitis, Pr. Mašiotas, A. Smetona, J. Tumas-Vaižgantas, A. Varnas, A. Vireliūnas, V. Požela. Terminology Commission discussed and approved many necessary terms of law, economics, transport and communications, surgery and veterinary science, philosophy and theology, physics, geodesy, mathematics, natural sciences, agriculture and other fields. Terms approved by Terminology Commission were published in the press. Some of them were published as a dictionary *Įvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos* (*Terms approved by the Terminology Commission*) in 1924.

Terminology Commission discussed not only terms, but also names of cities, countries and their inhabitants, rivers, mountains, islands and other geographical names, approved Lithuanian names of Klaipėda region and street names of some towns in Lithuania. It was reorganized in 1925 and carried out its work until the middle of 1926.

Terminology Commission was the first terminology institution established in Lithuania on the initiative of the state. It signifies the start of organized terminology ordering. There were various disagreements among its members, changes in its make-up and at times activities were disturbed by the puristic attitudes of some members; but despite that Terminology Commission had a significant influence on the development of Lithuanian terminology. During the five years of its activities Terminology Commission discussed, approved and published quite a lot of terms and nomenclative names important to the life of the state. Majority of these terms were established and still are being used today.

Gauta 2011-12-15

Albina Auksoriūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g.5, LT-10308 Vilnius
E. paštas albinaa@lki.lt